

Резюме

Ситар І. М. Методологія порівняльного правознавства в контексті акультураційних процесів (комплексний аналіз).

Розглянуто проблеми комплексного розуміння методології дослідження акультураційних процесів і юридизації загальнофілософської методології та її впливу на дослідження акультурації в праві. Зазначається, що для аналізу акультураційних процесів методологію слід розуміти як сукупність знань про методи та їх взаємодію з порівняльно-правовим методом. Особлива увага акцентується на багаторівневості методології дослідження акультураційних процесів. До методів такого дослідження віднесено: загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні методи, які певним чином взаємодіють між собою і утворюють комплексний підхід.

Ключові слова: методологія науки, методологія порівняльного правознавства, порівняльно-правовий метод, юридизація в праві, методологічні підходи.

Резюме

Ситар И. М. Методология сравнительного правоведения в контексте аккультурационных процессов (комплексный анализ).

Рассмотрены проблемы комплексного понимания методологии исследования аккультурационных процессов и юридизации общеправовой методологии, а также влияния на исследования аккультурации в праве. Отмечается, что для анализа аккультурационных процессов методологию следует понимать как совокупность знаний о методах и их взаимодействии со сравнительно-правовым методом. Особенное внимание уделено многоуровневости методологии исследования аккультурационных процессов. К методам такого исследования отнесены: общенаучные, междисциплинарные и специальные методы, которые определенным образом взаимодействуют между собой и образуют комплексный подход.

Ключевые слова: методология, методология науки, методология сравнительного правоведения, сравнительно-правовой метод, юридизация в праве, методологические подходы.

Summary

Sitar I. Methodology of Comparative Law in the context akulturatsiynyh processes (complex analysis).

The problem of a comprehensive understanding of research methodology of acculturation processes and problem of juridisation general philosophical methodology and its influence on the study of acculturation in the law. It is noticed that for analysis of acculturation processes methodology should be understood as a complex of knowledge about methods and their interaction with the comparative legal method. Particularly focused on the multilevel research methodology of acculturation processes. The methods of this study include: general scientific, interdisciplinary and special methods that somehow interact with each other and form a complex approach.

Key words: methodology of science, methodology of comparative law, comparative legal method, juridisation in the law, methodological approaches.

Отримано 8.04.2014

УДК 321:316.37

Н. П. ВОЙТОВИЧ

Наталія Павлівна Войтович, аспірант Львівського державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОВІДНОСИН ІНДИВІДА ТА ДЕРЖАВИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Б. КІСТЯКІВСЬКОГО

Питання взаємовідносин індивіда та держави перебувало в центрі уваги численних мислителів різних держав у різні періоди. Погляди щодо цього питання доволі істотно відрізнялися. Всім відомо, що Т. Гоббс порівнював державу зі звіром (він назвав його Левіафаном), який виступав ворогом індивіда та знищував його¹. Натомість Й. Фіхте вважав державу найбільш повним вираженням людського «я», вищим проявом людської особистості. Держава для нього – гарант прав індивіда, його духовного розвитку та особистої безпеки². Вступаючи в дискусію між цими та іншими філософами на тему взаємовідносин між державою й індивідом, Б. Кістяківський цілком влучно поставив питання: «Чи справді держава створена на те, щоб гнітити, мучити й визискувати поодинокі особистість?». Український правознавець дав рішуче негативну відповідь на це питання, вважаючи людину та державу взаємодоповнюючими поняттями. Його аргумент з цього приводу більш ніж переконливий: «Люди створюють і оберігають свої держави не для взаємної напруги, гноблення та знищення. Інакше держави б давно розпалися та припинили своє існування»³.

Водночас, роз'яснюючи таку діаметральну різницю в поглядах щодо взаємовідносин між державою та індивідом, Б. Кістяківський доходить висновку, що мислителі, які вважали державу злом для індивіда (Т. Гоббс, Ф. Ніцше та ін.), мали на увазі абсолютну монархію або деспотичну державу. Натомість ті мислителі, що відзначали позитивне значення держави для індивіда (Платон, Й. Фіхте, Г. Гегель), мали на увазі правову державу. Більше того, деякі з них навіть ототожнювали поняття держави з поняттям правової держави⁴.

У філософії XIX ст. домінуючим поглядом була перевага соціального інтересу над індивідуальним, на відміну від XVIII ст., коли більшу популярність мав індивідуалізм. Б. Кістяківській, будучи прихильником баденської школи неокантіанства, намагався поєднати в своїй концепції правової держави індивідуальні та соціальні інтереси⁵. Спираючись на таке поєднання, він відвів вагому роль індивіду в утвердженні правової держави: «особитість з її ідеалами і вищими цілями не може змиритися з тим, щоб держава, покликана здійснювати солідарні інтереси людей, займалася згубленням і знищенням їх»⁶. Отож, гарантією недопустимості перетворення держави на тоталітарну за Б. Кістяківським є кожен індивід, який несе моральну відповідальність за виконання цього завдання.

На переконання Б. Кістяківського, окрема людина є реальною та єдиною основою усього суспільного і державного життя. Суспільство зумовило перетворення людини з природної на соціальну істоту, а суть суспільства полягає в соціально-психічній взаємодії окремих індивідів. Саме індивіди та їх взаємодія, як зазначив Б. Кістяківський у своїй дисертаційній праці, визначають усі суспільні поняття на відміну від юридичних понять, що є абстрактними регулятивними формами відносин між окремими індивідами⁷. Отож, можна вважати, що у правовому світогляді Б. Кістяківського важливі позиції займала антропоцентрична філософія.

Звісно, не кожен є здатним визначити зміст державного життя. Зробити це може лише та особа, яка здатна усвідомити своє «я», тобто здатна до самоусвідомлення. Воно, на думку Б. Кістяківського, виступає необхідною умовою для переходу від абсолютної монархії до правової держави. У такий спосіб індивід здатний не тільки спілкуватися з державою на рівних умовах, а й обстоювати свої права та інтереси. Як зауважив український мислитель, здатність до такого самоусвідомлення часто є латентною (прихованою) і почала активно проявлятися в період падіння монархічних держав⁸. У цьому контексті він вважав класичним прикладом політичного самоусвідомлення особистості самоусвідомлення французів, яке розпочалося з початком революції 1789 року.

Водночас у концепції правової держави Б. Кістяківського держава, суспільство та особа не знаходяться у стані конфлікту, між ними повинна існувати гармонія та взаємодоповнення⁹. Завдання правової держави український правознавець вбачав у тому, щоб примирити інтереси державної влади й індивідів та виробити такі принципи організації, завдяки яким держава й особа зможуть отримати самостійні сфери діяльності¹⁰. У такому випадку вони змогли б найбільш ефективно взаємодіяти та доповнювати одне одного.

У контексті розподілу сфер діяльності держави й індивіда цілком вдалими видаються роздуми сучасника Б. Кістяківського англійського соціолога Л. Гобгауза (1864–1929 рр.), який вважав, що сфера компетенції держави асоціюється з примусом, а компетенція індивіда – зі свободою. Відтак, примус виявляється неспроможним у сфері свободи думки, слова, духовного зростання, а свобода не в змозі забезпечити зовнішній порядок там, де індивіди, скориставшись відсутністю державного втручання, обмежують свободу одне одного. Це спонукало Л. Гобгауза дійти висновку, що між примусом (державою) та свободою (індивідом) не повинно бути неминучого конфлікту, адже вони необхідні одне одному¹¹.

Ж.-Ж. Руссо у своєму трактаті «Про суспільну угоду, або принципи політичного права» доводив, що свобода особи може бути забезпеченою тоді, коли закони виражатимуть волю народу, а влада буде їм підпорядкованою¹². Натомість Б. Кістяківський не погоджувався з таким твердженням, оскільки навіть у державі з владою, утвореною народом, свобода особи може бути незабезпеченою. Він застерігав, що навіть при найдемократичніших і найрадикальніших формах народовладдя державна влада може перетворитися на абсолютну й деспотичну. Як приклад такого перетворення український мислитель навів період якобінської диктатури у Франції¹³.

Згідно з концепцією правової держави Б. Кістяківського державна влада повинна була обмежуватися невід'ємними правами індивіда, адже вони не створені державою, а виникають природно. Натомість держава повинна створювати умови для їх реалізації та не посягати на них. Такий стан був би неможливим, якби не принцип недоторканності особи. Здійснюючи свої права (насамперед політичні), інтереси індивідів і їхніх груп постійно стикаються, тому існує загроза, що такі зіткнення можуть спричинити грубі правопорушення. Держава повинна запобігти таким подіям і у визначених законом межах ізолювати правопорушників. Недоторканність особи зумовлює те, що державна влада не має права на тривалий час затримувати особу без рішення суду. Водночас суди повинні якнайшвидше встановити, чи був факт вчинення правопорушення. Прямим доповненням принципу недоторканності особи є недоторканність житла та листування¹⁴. Відповідні гарантії встановлені й чинною Конституцією України.

Внаслідок приналежності індивіда до певної держави у нього виникав ряд статусів. Передусім він має обов'язок підпорядкування та покори (пасивний статус). Якщо б кожен індивід не прийняв такого статусу, існування держави було б неможливим. Водночас держава також обмежує свій статус стосовно своїх громадян. Відтак, вони перебувають в стані постійного балансу. У ході цивілізаційного розвитку коло державних справ зростало, що давало державі змогу віддавати із своєї компетенції певні повноваження індивідам, які в свою чергу потребували їх через свій особистісний розвиток.

Однак у правовій державі влада здійснюється не щодо підданих, а щодо вільних, тому в деяких справах вони наділені статусом свободи. Визнаючи над собою владу держави, індивід отримує право користуватися її захистом, послугами державних установ та іншими правами (громадянський статус). Водночас держава для розв'язання своїх завдань сама потребує безпосередньої участі громадян у їх реалізації, тому наділяє їх відповідними правами (активний статус)¹⁵.

За переконанням Б. Кістяківського, відносини індивіда та держави повинні мати юридичний характер, а відтак базуватися на взаємних правах і обов'язках. Якщо в абсолютній монархії державна влада та народ були ворогуючими елементами, то в правовій державі присутні зв'язок влади й народу, народне представництво в

організації влади, а також солідарність влади з народом. Тому забезпечення єдності влади та народу – одне з основних завдань правової держави¹⁶. Водночас Б. Кістяківський усвідомлював, що єднання державної влади з народом тією мірою, яка необхідна для правової держави, можливе лише в державах майбутнього. У тогочасних державах було важливим уже те, що деякі з них поставили собі за мету такий принцип¹⁷.

Б. Кістяківський заявляв, що у правовій державі як окрема особистість, так і сукупність особистостей (народ) повинні бути не лише об'єктом влади, але й також її суб'єктом¹⁸. З цих мотивів український правознавець відніс народне представництво до одних із найбільш важливих інститутів правової держави. Завдяки даному інституту народ стає співучасником влади, створюючи одні нормативно-правові акти та впливаючи на інші. Відтак, престиж і визначання державної влади, за Б. Кістяківським, полягає не в її недосяжності, а в підтримці та опорі з боку народу. Від народної підтримки залежать її сила та міцність. У правовій державі народ і уряд не можуть бути вороже налаштованими одне до одного. Водночас влада і народ не можуть злитися цілковито, бо вони є різними суб'єктами, хоч і солідарними у своїх завданнях та інтересах¹⁹. Отже, можемо однозначно стверджувати, що Б. Кістяківський був прихильником народовладдя, вважаючи, що правовою може бути тільки демократична держава.

На момент розробки Б. Кістяківським концепції правової держави в Європі все більшого поширення набував марксизм – течія, заснована німецькими філософами К. Марксом і Ф. Енгельсом, в основі якої було вчення про те, що суспільні (в т. ч. державотворчі) процеси пояснюються кризь призму протистояння та боротьби класів (суспільних груп), експлуатації одним класом іншого тощо²⁰. Звісно, така теорія не допускала можливості єднання державної влади з народом. Не заперечуючи загалом протиріч, які могли виникати між різними суспільними групами та їх партіями, Б. Кістяківський наголошував на тому, що ця боротьба не повинна впливати на солідарність держави й народу. Як аргумент про марксистську теорію боротьби класів він навів випадки, коли навіть правляча суспільна група мусила йти на компроміс із іншими частинами суспільства заради досягнення певних стратегічних цілей держави та прийняття відповідних актів. Не сприймав Б. Кістяківський і марксистської думки про пригнічення робітничого класу: «у конституційній державі і робітничий клас через свої професійні організації, свою пресу, свої партії та їх парламентські фракції бере участь у державному житті та впливає на його хід. Усе це й сприяє становленню тієї єдності між народом і державною владою, яка характеризує конституційну державу»²¹.

Виключною сферою компетенції органу, утвореного народним представництвом, Б. Кістяківський вважав законодавчу діяльність: «при свободі та самодіяльності суспільності особа сама повинна так чи інакше брати участь у виробленні норм або правил, виражених у законах, які будуть її зв'язувати та зобов'язувати». Він вважав, що у виборах органу народного представництва повинен був брати участь весь народ, а будь-які обмеження виборчого права чи надання певним особам і суспільним групам виборчих привілеїв називав «принципово недопустимими». Принципи загального, рівного і прямого виборчого права з таємним голосуванням є основною вимогою народовладдя у концепції правової держави Б. Кістяківського. Згідно з його вченням немає нічого, що забезпечувало б державну єдність і національну солідарність так, як це виконувало загальне виборче право. Прикладом такої законності український правознавець вважав введення О. Бісмарком загального виборчого права в об'єднаній Німеччині та консолідацію різних народів, які входили до складу Австро-Угорщини²². Як відомо, Австрія запровадила загальне виборче право у 1907 році²³.

За Б. Кістяківським вся організація правової держави має громадський або народний характер, який досягається завдяки народному представництву та правам людини і громадянина, що гарантують політичну самостійність як окремих індивідів, так і суспільних груп. Ефективність виконання державних функцій у його концепції правової держави прямо залежала від свободи діяльності суспільства та його верств. «Без активного ставлення до правового порядку і державних інтересів, що виходить із надр самого народу, правова держава немислима» – стверджував Б. Кістяківський. Свого повного розвитку правова держава може досягнути тільки за умови високого рівня правової свідомості та непохитного почуття відповідальності. Відтак, у правовій державі відповідальність за стан державних справ лежить саме на народі. І через те, що народ є відповідальним за державне життя, правова держава є добре організованою та впорядкованою²⁴.

Б. Кістяківський аргументовано довів, що на відміну від поліцейської держави у правовій державі анархія є неможливою, адже «сам народ на своїх плечах виносить всю правову й державну організацію». Спираючись на правову свідомість суспільства, правова держава здатна еволюціонувати водночас із нею. Правова держава повинна неодмінно передбачати законодавчі основи та сприяти недержавним громадським організаціям, оскільки від них залежить її власна організованість²⁵. Водночас за Б. Кістяківським правосвідомість кожного народу завжди відображається в його здатності створювати організації та виробляти для них відповідні форми. Оскільки організації та їх форми неможливі без правових норм, що їх регулюють, виникнення організацій повинно супроводжуватися створенням таких юридичних норм²⁶. Наведеними роздумами Б. Кістяківський підтвердив, наскільки є важливим громадянське суспільство для існування правової держави, і що індивіди відіграють у його розвитку визначальну роль.

Таким чином, можна зробити висновок, що питання взаємовідносин держави та індивіда у концепції правової держави Б. Кістяківського займало вагоме місце, адже їх зміст був одним із критеріїв того, чи можна державу вважати правовою. У його науковій спадщині індивід і держава виступають взаємодопонюючими елементами, а самоусвідомлена особистість здатна запобігти перетворенню держави на тоталітарну. У відносинах з державою індивід набуває різних статусів, бере активну участь у формуванні органів народного представництва, наділених виключним правом законодавчої діяльності. Індивід за Б. Кістяківським завдяки висо-

кому рівню правової свідомості є первинною ланкою у розбудові правової держави. Наведені міркування для сучасної Української держави є більш ніж актуальними та повинні враховуватися в практиці правового життя.

- ¹ Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt#9>
- ² Лапшин И. Фихтэ (Старший Иоганн Готлиб) / И. Лапшин // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефронь. – Том XXXVI. Финляндия-Хаки; Под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. – С.-Петербург, 1902. – С. 55.
- ³ Кістяківський Б. Держава і особистість // Богдан Кістяківський. Вибране / Пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упор. Л. П. Депенчук. – К.: Абрис, 1996. – С. 239.
- ⁴ Кістяківський Б. Вказана праця. – С. 240–241.
- ⁵ Альчук М. П. Філософія права Богдана Кістяківського / М. П. Альчук. – Львів, 2010. – С. 204–205.
- ⁶ Кістяківський Б. Вказана праця. – С. 240.
- ⁷ Kistiakowski T. Gesellschaft und einzelwesen. Eine methodologische studie / Dr. Th. Kistiakowski. – Berlin: Verlag von Otto Liebmann, 1899. – S. 129.
- ⁸ Кістяковський Б. А. Соціальні науки і право. Очерки по методології соціальних наук і общей теорії права / Б. А. Кістяковський. – М.: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – С. 482.
- ⁹ Поляков А. В. Общая теория права / А. В. Поляков. – СПб.: Юридический центр «Пресс», 2001. – С. 100.
- ¹⁰ Альчук М. П. Вказана праця. – С. 204–208.
- ¹¹ Гобгауз Л. Т. Держава та індивід / Леонард Т. Гобгауз // Лібералізм: Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. Простір, Смолоскип, 2009. – С. 696.
- ¹² Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Жан-Жак Руссо; пер. з фр. та ком. О. Хома. – К.: Port-Royal, 2001. – С. 99–100.
- ¹³ Альчук М. П. Вказана праця. – С. 209.
- ¹⁴ Кістяківський Б. Держава і особистість // Богдан Кістяківський. Вибране / Пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упор. Л. П. Депенчук. – К.: Абрис, 1996. – С. 244–245.
- ¹⁵ Кістяковський Б. А. Соціальні науки і право. Очерки по методології соціальних наук і общей теорії права / Б. А. Кістяковський. – М.: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – С. 527–529.
- ¹⁶ Альчук М. П. Вказана праця. – С. 204–212.
- ¹⁷ Кістяківський Б. Держава і особистість // Богдан Кістяківський. Вибране / Пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упор. Л. П. Депенчук. – К.: Абрис, 1996. – С. 250.
- ¹⁸ Історія вчень про державу і право / За ред. Г. Г. Демиденка, О. В. Петришина. – Х.: Право: 2009. – С. 197.
- ¹⁹ Кістяківський Б. Держава і особистість // Богдан Кістяківський. Вибране / Пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упор. Л. П. Депенчук. – К.: Абрис, 1996. – С. 247–248.
- ²⁰ Ларина С. В. Соціологія / С. В. Ларина. – Часть II. – Минск, 2004. – С. 75–76.
- ²¹ Кістяківський Б. Держава і особистість // Богдан Кістяківський. Вибране / Пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упор. Л. П. Депенчук. – К.: Абрис, 1996. – С. 248–249.
- ²² Там само. – С. 250–251.
- ²³ Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К.: Ін Юре, 2008. – С. 243.
- ²⁴ Кістяківський Б. Держава і особистість // Богдан Кістяківський. Вибране / Пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упор. Л. П. Депенчук. – К.: Абрис, 1996. – С. 252.
- ²⁵ Там само. – С. 253.
- ²⁶ Кістяковський Б. А. В захисту права / Б. А. Кістяковський // Русская правовая и политическая мысль : Антология / Общ. ред. и сост. С. Л. Чижова. – М.: Летний сад, 2013. – С. 636.

Резюме

Войтович Н. П. Проблема взаємовідносин індивіда та держави у науковій спадщині Б. Кістяківського.

У статті досліджено частину наукової спадщини Б. Кістяківського, присвячену взаємовідносинам індивіда та держави. Висвітлено бачення українським правознавцем значення особистості та її правової свідомості для розбудови правової держави. Проаналізовано інститут народного представництва у концепції правової держави Б. Кістяківського.

Ключові слова: Б. Кістяківський, правова держава, індивід, народне представництво.

Резюме

Войтович Н. П. Проблема взаимоотношений индивида и государства в научном наследии Б. Кистьяковского.

В статье исследована часть научного наследия Б. Кистьяковского, посвященная взаимоотношениям индивида и государства. Освещено видение украинским правоведом значения личности и ее правового сознания для развития правового государства. Проанализирован институт народного представительства в концепции правового государства Б. Кистьяковского.

Ключевые слова: Б. Кистьяковский, правовое государство, индивид, народное представительство.

Summary

Voytovych N. The problem of the relationship of the individual and the state in B. Kistyakivskyi's scientific heritage.

In the article a part of scientific heritage of B. Kistyakivskyi, wich dedicated to the relationship of the individual and the state, is researched. A vision of Ukrainian lawyer of value individual and his legal awareness for the development of legal state is highlighted. Institute the national representation in the B. Kistyakivskyi's concept of legal state is analyzed.

Key words: B. Kistyakivskyi, legal state, individual, national representation.

Отримано 18.06.2014